

de mos

Jaargang 24
Mei/Juni 2008

ISSN 0169-1473

Een uitgave van het
Nederlands
Interdisciplinair
Demografisch
Instituut

Bulletin
over
Bevolking
en
Samenleving

5
THEMANUMMER

NIDI

inhoud

- 1 Familiebanden in beeld
- 2 Nestverlaters
- 4 Veranderende gezinnen
- 6 Solidariteit tussen generaties
- 8 'Je moet hier dood zijn, dan krijg je aandacht'
- 10 Scheiding in de NKPS
- 13 Blijvers en uitvallers
- 14 Liefde in een 24-uurseconomie
- 15 Partners praten weinig over de keuze voor een eerste kind

Foto: Wim de Jonge

Netherlands Kinship Panel Study: Familiebanden in beeld

HELGA DE VALK & ARIEKE RIJKEN

nkps

Een mensenleven is niet in één moment te vangen. Iedereen maakt in werk en privé van alles mee en vindt bijvoorbeeld een nieuwe baan, verhuist, gaat samenwonen en krijgt kinderen. Ook familierelaties kunnen gedurende de levensloop veranderen. De banden met familieleden als broers/zussen en kinderen kunnen in bepaalde periodes sterker en op andere momenten juist zwakker zijn. Door situaties waarin mensen verzeild raken komen familiebanden en relaties soms onder spanning te staan. Het grootschalige NKPS-onderzoek biedt de mogelijkheid om meer inzicht te krijgen in de achterliggende processen.

In 2006/2007 vond de tweede ronde van de Netherlands Kinship Panel Study (NKPS, zie kader pag. 3) plaats. Dezelfde 10.000 mensen die in 2003 werden bevraagd over familierelaties in Nederland werden in 2006/2007 opnieuw benaderd. Door haar longitudinale karakter geeft de NKPS inzicht in de dynamiek in de levensloop van mensen. Met de gegevens uit de tweede ronde van de NKPS is een schat aan nieuwe gegevens beschikbaar waarmee een beter beeld kan worden verkregen van wat er zoal verandert of juist hetzelfde blijft in families in Nederland. Daarnaast zijn tussen 2003 en 2007 als onderdeel van de NKPS kwalitatieve dieptestudies, minipanelen, uitgevoerd. Ook dat onderzoeksmateriaal is nu beschikbaar. Dit speciale NKPS-nummer van Demos geeft een indruk van de gegevens uit de tweede ronde en van de uitgevoerde minipanelen. In acht artikelen wordt een scala aan onderwerpen uit de NKPS behandeld. De levensloop is de leidraad voor de verschillende bijdrages. Bucx beschrijft de fase van uit huis gaan en bekijkt het belang van geografische en emotionele 'afstand' tussen ouders en kinderen voor deze transitie. De Bruycker belicht vervolgens de diversiteit die er bestaat in het gezinsleven in Nederland anno 2007. Schans geeft in haar bijdrage aan hoe de relaties tussen de generaties eruit zien in allochtone gezinnen. Komter behandelt verstoorde relaties

JONGSTE BEVOLKING TER WERELD

Met 44 procent van de bevolking jonger dan 15 jaar is Afrika ten zuiden van de Sahara de jongste regio ter wereld. In Azië en in Latijns Amerika en het Caraïbisch Gebied is 30 procent onder de 15 en in Europa slechts 16 procent. Vrouwen in Sub-Sahara Afrika brengen gemiddeld 5,5 kinderen ter wereld. Nergens anders is de vruchtbaarheid zo hoog (Population Reference Bureau).

binnen de familie. Zij geeft een inzichtelijk beeld van de manier waarop mensen die zich niet geaccepteerd voelen in de familie dit ervaren en er mee omgaan. Kalmijn beschrijft diverse aspecten van echtscheiding in Nederlandse families. Hij gaat in op zowel de motieven als de gevolgen van scheiding voor de persoon. Dykstra, Kalmijn en Schenk behandelen de vraag wie er wel en wie er niet meedeed aan de tweede ronde van de NKPS. Mills en Täht geven een indruk van de manier waarop mensen die niet op standaardtijden werken hun relatie vormgeven. Alternatieve vormen van communicatie dienen vaak als vervanging voor de directe communicatie met de partner. Communicatie staat ook cen-

traal in de bijdrage van Rijken. Zij zoomt in op de keuze voor het eerste kind en de wijze waarop partners deze keuze met elkaar bespreken. Het NKPS-materiaal is hiermee zeker niet uitgeput. Er is een veelheid aan informatie beschikbaar die het inzicht in de situatie van families en hun onderlinge banden in Nederland kan verbreden en verdiepen. Deze Demos is daartoe slechts een eerste aanzet.

Dit nummer werd samengesteld door Helga de Valk en Arieke Rijken.

Nestverlaters

FREEK BUCK

Patronen van uit huis gaan bij jongvolwassenen en de geografische afstand tussen ouders en jongvolwassen kinderen

In de jongvolwassenheid, de fase tussen de adolescentie en de latere volwassenheid, doen zich in een snel tempo op verschillende terreinen cruciale veranderingen voor die worden gekenmerkt door een toenemende maatschappelijke, emotionele en economische zelfstandigheid: jongeren verlaten het ouderlijk huis, betreden de arbeidsmarkt, gaan samenwonen of trouwen, en krijgen kinderen. Deze transities gaan vaak gepaard met verhuizingen.

Foto: Morguefile/taliesin

Uit de analyses blijkt dat jongvolwassenen veruit het meest verhuisden. Bijna 21 procent van de jongvolwassenen die aan beide rondes van de NKPS deelnamen, is (ten minste eenmaal) verhuisd tussen ronde 1 en ronde 2. Voor de rest van de respondenten (alle volwassenen van 35 jaar en ouder) ligt dat percentage op slechts acht procent. Deze cijfers komen overeen met eerdere onderzoeksgegevens. De resultaten die in de volgende paragrafen worden beschreven, zijn afkomstig van analyses op basis van NKPS-ronde 2.

Verlaten van het ouderlijk huis

Tegenwoordig blijven jongeren langer thuiswonen; dit fenomeen wordt ook wel het 'Hotel Mama'-effect genoemd en wordt in veel westerse landen gevonden. In het onderzoek op basis van de NKPS-gegevens blijkt dat dochters gemiddeld op 20,3-jarige leeftijd en zoons op 21,3-jarige leeftijd het ouderlijk huis verlaten en zelfstandig gaan wonen, alleen of met een partner. Een klein deel van de jongeren (bijna acht procent) verlaat het ouderlijk huis vóór het 18de levensjaar; bijna tien procent gaat na de 25ste verjaardag voor het eerst zelfstandig wonen. Vergelijkbare percentages kwamen in eerder recent Nederlands onderzoek naar voren.

NKPS-gegevens tonen aan dat hoger opgeleide jongeren het ouderlijk huis eerder verlaten dan lager opgeleide jongeren: HBO-instellingen en universiteiten liggen meestal niet in de buurt van het ouderlijk huis, waardoor het voor deze jongeren aantrekkelijker wordt om op relatief vroege leeftijd zelfstandig te gaan wonen. Verder komt in het onderzoek naar voren dat jon-

Het verlaten van het ouderlijk huis is één van de meest belangrijke veranderingen die jongvolwassenen meemaken. In deze bijdrage wordt gekeken naar de leeftijd waarop jongvolwassenen de ouderlijke woning verlaten en welke rol ouders hierin spelen. Verder wordt nagegaan hoe ver jongvolwassenen van hun ouders af (gaan) wonen. Om deze vragen te beantwoorden werd informatie gebruikt afkomstig uit de Netherlands Kinship Panel Study. Een steekproef werd samengesteld van alle jongvolwassen respondenten; jongvolwassenheid werd hierbij gedefinieerd als de leeftijdsperiode tussen 18 en 34 jaar oud.

geren die een ouderlijke echtscheiding hebben meegemaakt het ouderlijk huis eerder verlaten, zoals ook uit eerder onderzoek bleek.

De NKPS-data bieden de mogelijkheid om, naast structurele persoons- en gezinskenmerken, ook effecten van relaties tussen gezinsleden te onderzoeken. Zo komt uit de analyses naar voren dat jongeren die in de adolescentie vaak conflicten tussen hun vader en moeder meemaakten, een grotere kans hebben dat ze op relatief vroege leeftijd (vóór hun 18de) het ouderlijk huis hebben verlaten. Jongeren die tijdens de adolescentie een warme band met hun moeder hadden en veel ondersteuning ontvingen verlaten het ouderlijk huis op latere leeftijd dan jongeren met een minder hechte band; een dergelijk effect wordt niet gevonden voor de band met de vader. Deze bevinding biedt ondersteuning voor het 'Hotel Mama'-fenomeen: wanneer jongeren een goede verstandhouding met hun moeder hebben en moeder mogelijk bereid blijft een groot deel van het huishoudelijke werk te verzorgen, kunnen zij in het ouderlijk huis een relatief onafhankelijk leven leiden zonder op zichzelf te gaan wonen.

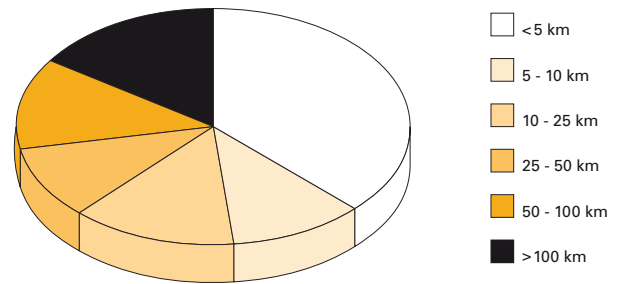
Afstand tot het ouderlijk huis

Hoe ver wonen jongvolwassenen van het ouderlijk huis af? Om dit te onderzoeken werd op basis van de NKPS-data de geografische afstand in kilometers berekend tussen de adressen waarop jongvolwassenen en hun ouders wonen. Hierbij zijn jongvolwassenen onderzocht die kort geleden het ouderlijk huis hebben verlaten, maar ook jongvolwassenen die al een tijd geleden zelfstandig zijn gaan wonen. Omdat sommige ouders gescheiden zijn of één van beide ouders inmiddels overleden is, zijn analyses apart voor vaders en moeders uitgevoerd.

Uit de resultaten blijkt dat Nederlandse jongeren die het ouderlijk huis hebben verlaten over het algemeen dichtbij hun ouders wonen: ongeveer 50 procent van de jongvolwassenen woont binnen een straal van tien kilometer van ten minste één van hun ouder(s), 25 procent woont op een afstand van 10 tot 50 kilometer en eveneens 25 procent verder dan 50 kilometer. Deze resultaten zijn in lijn met eerder recent Nederlands onderzoek.

Overeenkomstig eerder onderzoek blijkt het opleidingsniveau van ouders en kinderen van grote invloed: ouders en kinderen die hoger zijn opgeleid wonen over het algemeen verder van elkaar dan ouders en kinderen die lager zijn opgeleid. Naarmate jongvolwassenen zelf meer kinderen hebben gekregen wonen zij dichterbij hun ouders. Mogelijk kiezen jongvolwassenen met kinderen ervoor om dichterbij hun ouders te wonen. Daardoor wordt de ondersteuning door ouders bij de zorg voor (klein)kinderen immers vergemakkelijkt. Op grond van onze (cross-sectionele) gegevens is niet vast te stellen of jongvolwassenen dichterbij hun ouders gaan wonen of dat ouders richting de kinderen gaan wonen in geval van kleinkinderen. Jongvolwassenen die een ouderlijke echtscheiding hebben meegemaakt wonen verder af van hun vader dan jongvolwassenen uit intacte gezinnen; er werd geen effect gevonden van ouderlijke schei-

Geografische afstand tussen jongvolwassenen die het ouderlijk huis hebben verlaten en hun ouders (gewogen percentages)

Bron: NKPS-data ronde 2 (2007).

ding op afstand tot de moeder. Deze verschillen in effecten tussen vader en moeder kunnen waarschijnlijk worden verklaard door het feit dat vaders meer dan moeders na een scheiding de niet-verzorgende ouder zijn. Verder blijkt uit de bevindingen dat kinderen dichterbij hun ouders wonen naarmate zij gedurende de adolescentie een hechtere relatie met hen hadden.

Tot slot

Op basis van NKPS-gegevens kan worden gesteld dat kenmerken van het ouderlijke gezin invloed hebben op zowel de leeftijd waarop jongvolwassenen op zichzelf gaan wonen als op de afstand van de woning van jongvolwassenen tot het ouderlijk huis. Gemiddeld verlaten jongeren het ouderlijk huis op 21-jarige leeftijd. Wanneer ouders zijn gescheiden of wanneer er ernstige conflicten tussen ouders bestaan, verlaten jongeren het ouderlijk huis op jongere leeftijd. Jongeren die tijdens de adolescentie een hechte relatie met hun moeder hadden, zijn over het algemeen juist ouder wanneer zij zelf-

HET NKPS-ONDERZOEK

Het NKPS (Netherlands Kinship Panel Study)-onderzoek wordt uitgevoerd door het NIDI en de universiteiten van Utrecht, Amsterdam (UvA) en Tilburg. Het onderzoek wordt behalve door deze instellingen bekostigd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) en door de ministeries van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (VROM), Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SWZ), Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) en Justitie.

Van september 2002 tot en met januari 2004 zijn tegen de 10.000 mensen uit verschillende families in Nederland geïnterviewd. Daarnaast werd een schriftelijke vragenlijst ingevuld. Er werden vragen gesteld over onder meer de omvang van de familie, hoe ver de familieleden van elkaar wonen, hoe vaak ze elkaar zien en wat ze voor elkaar doen en betekenen. Verder werd door zo'n 10.000 familieleden van deze hoofdrespondenten een schriftelijke vragenlijst ingevuld.

In juli 2004 werden de geanonimiseerde gegevens beschikbaar gesteld aan alle geïnteresseerde onderzoekers in Nederland. In december 2004 verscheen een speciale NKPS-uitgave van Demos die ook aan alle respondenten werd gezonden. Er verscheen een persbericht en diverse media besteedden aandacht aan het onderzoek.

In 2006 en 2007 zijn mensen uit de eerste ronde, voor zover zij toestemming gaven, opnieuw ondervraagd, in een face-to-face-gesprek, via de telefoon of, schriftelijk, door via de website een vragenlijst in te vullen. Bijna 7.000 mensen deden aan de tweede ronde mee. In de tweede ronde werd speciaal aandacht besteed aan de gevolgen van scheiding en hertrouw, aan de combinatie van werk en zorg binnen gezinnen en families, aan intergenerationele overdrachten en aan de betekenis van familiebanden voor allochtonen. Door deze aandacht voor maatschappelijk relevante thema's is het onderzoek niet alleen wetenschappelijk van belang, maar kan het ook informatie opleveren die bruikbaar is bij de formulering van overheidsbeleid.

FLINKE GROEI KINDEROPVANG IN 2007

In 2007 gingen ongeveer 625.000 kinderen onder de 13 jaar naar de formele opvang, bijna een kwart van alle kinderen in deze leeftijdsgroep. In 2006 was dat nog 20 procent. Het aantal kinderen in de buitenschoolse opvang steeg met 50.000 tot 215.000. Het kinderdagverblijf ving 40.000 meer kinderen op. In 2007 ontvingen 388.000 ouders kinderopvangtoeslag. Mede door een aanpassing in de Wet kinderopvang in 2007 was dat aantal flink gestegen: in 2006 waren het er nog 117.000 (CBS).

standig gaan wonen. Jongeren van wie de ouders zijn gescheiden, wonen verder van hun vader af dan jongeren uit intacte gezinnen; jongeren die tijdens de adolescentie een hechte relatie met hun ouders hadden wonen naderhand dichterbij hun ouders dan jongeren met een minder hechte relatie.

LITERATUUR:

- Bekke, S. ter en T. Fokkema (2007), Familiesolidariteit in Europa nog springlevend. *Demos*, 23, 8, pp. 1-5.
- Dykstra, P. A., M. Kalmijn, T.C.M. Knijn, A.E. Komter, A.C. Liefbroer en C.H. Mulder (2007), Codebook of the Netherlands Kinship Panel Study, a multi-actor, multi-method panel study on solidarity in family relationships, Wave 2. *NKPS Working Paper No. 6*. Den Haag: NIDI.
- Fischer, T. en P.M. de Graaf (2001), Ouderlijke echtscheiding en de levensloop van kinderen:

negatieve gevolgen of schijnverbanden? *Sociale Wetenschappen*, 44, pp. 138 - 163.

- Graaf, A. de en S. Loozen (2006), Uit huis gaan van jongeren. *Bevolkingstrends*, 54, pp. 34 - 40.
- Jong-Gierveld, J. de, A.C. Liefbroer en E. Dourleijn (2001), Je bent jong en je wilt wat ... Patronen van uit huis gaan in 16 Europese landen en in de USA. *Bevolking en Gezin*, 30, pp. 77 - 100.
- Kalmijn, M. (2006), Educational inequality and family relationships: Influences on contact and proximity. *European sociological review*, 22, pp. 1 - 16.
- VROM (2006), *Verhuismobiliteit: Een literatuurstudie naar belemmeringen tot verhuizen*. Retrieved from: www.vrom.nl/get.asp?file=docs/kamerstukken/Thu8Feb20070926380100/DGW2007007652a.pdf (15 mei 2007).

Drs. F. Bucx, Universiteit Utrecht, Algemene Sociale Wetenschappen. E-mail: f.bucx@uu.nl

Veranderende gezinnen

Maatschappelijke en individuele transitie

TREES DE BRUYCKER

Uit nationale statistieken van onder andere het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) blijkt dat er in de laatste decennia verschuivingen hebben plaatsgevonden in de samenstelling en structuur van de Nederlandse gezinnen en huishoudens. Met de rijke informatie over de huidige en vroegere partner- en gezinssituatie in de NKPS-dataset is het mogelijk om in meer detail te gaan kijken naar de diversiteit in gezinnen. Daarnaast maakt de tweede ronde het mogelijk om te focussen op de veranderingen binnen de gezinnen van individuele personen gedurende een eerste korte periode.

Het gezin is de laatste decennia sterk veranderd. De Nederlandse samenleving wordt gekenmerkt door een stijgend aantal samenwonende stellen, echtscheidingen, stiefgezinnen en kinderen die worden geboren buiten het huwelijk. Er is een diversiteit aan gezinstypes ontstaan waarbij de klassieke gezinstypes, gebaseerd op een langdurig huwelijk (al dan niet met kinderen), minder voorkomen dan voorheen.

Daarnaast blijkt de samenstelling en de structuur van het gezin minder constant gedurende de levensloop. Stonden in de klassieke levensloop vier transitiepunten centraal - huwen, kinderen krijgen, kinderen die uit huis gaan en na de empty-nest fase huwelijksontbinding door overlijden -, momenteel zijn er meer overgangsfases in het gezinsleven. Mensen gaan samenwonen voor het huwelijk, stappen uit het huwelijk, gaan samenwonen of huwen met een nieuwe partner. Ook de relaties met kinderen zijn niet meer zo eenduidig: kinderen worden buiten het huwelijk of buiten een relatie geboren, er bestaat co-ouderschap na een echtscheiding, een nieuwe partner heeft mogelijk al kinderen. Er is dus niet alleen een verandering gaande op het maatschappelijke vlak, het gezin lijkt ook gedurende de levensloop van individuele personen sterk te veranderen. Als we inzicht willen krijgen in de hedendaagse gezinnen is het belangrijk om niet alleen te weten welke diverse gezinstypes er voorkomen, maar ook welke en hoeveel transities mensen in deze gezinstypes maken. Met de informatie uit de twee rondes van de NKPS is het mogelijk om in te gaan op de diversiteit in gezinnen op maatschappelijk niveau en om te kijken naar de veranderingen in gezinsleven voor individuele personen gedurende een beperkte periode.

Foto: Morguefile/linart

Diversiteit in gezinnen

De informatie uit de twee rondes van de NKPS

geeft een doorsnede van de samenleving op twee momenten. Dit maakt het mogelijk om te kijken naar de diverse gezinstypes waarin mensen leven. De 6.019 mensen die aan beide rondes deelnamen worden verdeeld in tien gezinstypes. Deze gezinstypes zijn gebaseerd op de huwelijksstatus in de eerste ronde, de gebeurtenissen in hun levensloop en het al dan niet hebben van kinderen in hun huishouden. De figuur geeft een overzicht van het aantal personen in elk gezinstype in de eerste ronde, opgesplitst in drie leeftijdscategorieën: 18-39, 40-59 en 60-79. Deze cijfers lopen in sterke mate parallel met de cijfers die we zien in andere statistieken (zoals bijvoorbeeld de huishoudensstatistieken van het CBS). Door de meer gedetailleerde focus op de manier waarop personen in deze gezinstypes terecht komen en de opsplitsing naar leeftijd krijgen we echter toch wat interessante bijkomende informatie over de link tussen levensloop en gezinstype.

Hoewel het aandeel personen in nieuwe gezinstypes groot is, blijft het klassieke gezin gebaseerd op het huwelijk in alle leeftijdscategorieën het belangrijkste gezinstype. Ongeveer 43 procent in de jongste groep, 63 procent in de middelste groep en 55 procent in de oudste groep woonde op het moment van de eerste NKPS-ronde samen met hun gehuwde partner. Tot 59 jaar hebben de meeste van deze gehuwde koppels ook een of meer kinderen in het huishouden. Van de NKPS-respondenten zijn ongeveer vijf maal zoveel mensen gehuwd dan er samenwonen. De samenwonenden zijn bijna exclusief in de jongste leeftijdsgroep te vinden. Behalve de samenwonende stellen worden ook de gescheiden singles, alleenstaande ouders en personen in stiefgezinnen gezien als personen in een zogenaamd 'nieuw' gezinstype. Ongeveer 12 procent van de 40-plussers en ongeveer 5 procent van de 18-39 jarigen is een gescheiden single. Vier procent, voornamelijk te vinden in de jongste en middelste leeftijdscategorie, is alleenstaande ouder. Slechts 2,5 procent maakt deel uit van een stiefgezin. Tot slot worden de singles onderscheiden. Dit zijn personen die op het moment van de eerste ronde niet samenwoonden en geen kinderen hadden, en die voorheen ook nooit gehuwd zijn geweest of voor langere tijd (meer dan drie jaar) hebben samengewoond. Vooral in de jongste leeftijdsgroep is hun aandeel groot: ongeveer één op vier is nog niet gestart met het vormen van een gezin. Opmerkelijk is dat ook in de oudere leeftijdscategorieën ongeveer zeven procent single is. Hoewel het mogelijk is dat deze personen in het verleden één of meer kortstondige relaties hadden, gingen ze in de loop van hun leven nooit over tot het uitbouwen van een langdurige en formele relatie.

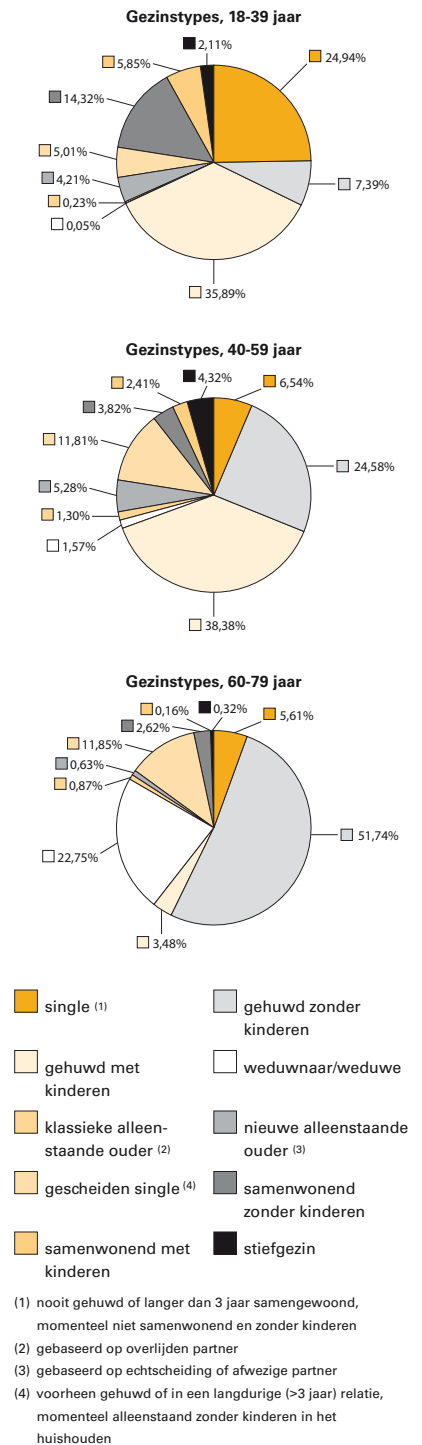
De indeling in gezinstypes is natuurlijk een momentopname. De kans is groot dat bijvoorbeeld een deel van de mensen die nu gehuwd zijn later gaan scheiden. Vooral het aantal stiefgezinnen wordt onderschat: het gaat hier immers alleen over paren waarvan minstens één kind dat inwoont in huis niet het biologische kind is. Op het moment dat een stiefgezin zich vormt, zijn kinderen meestal al iets ouder: hierdoor is de pe-

riode die een persoon in een stiefgezin doorbrengt gemiddeld genomen korter dan bijvoorbeeld die in een intact gezin, wat zorgt voor een kleinere kans dat de persoon op het moment van het interview in een stiefgezin woont. Verwacht wordt dan ook dat een groter deel van de mensen in hun hele leven minstens een tijd in een 'nieuw' gezinstype zal hebben gewoond. Steeds meer mensen maken gedurende hun levensloop immers verschillende gezinstransities mee.

Transities: belangrijke momenten in het leven

Transities in het gezin zijn voor de betrokken personen belangrijke momenten: ze veranderen niet alleen de structuur en samenstelling van het gezin, doch gaan meestal ook gepaard met sterke emotionele processen. Aan de hand van de informatie uit de tweede ronde van de NKPS kon worden nagegaan hoeveel mensen een transitie in hun gezin hadden meegemaakt tussen de eerste (2002) en tweede keer (2007) dat ze werden bevraagd. De tabel geeft per leeftijdsgroep het aantal personen dat is gaan samenwonen, is gehuwd, uit elkaar is gegaan of is gescheiden, van wie de partner is overleden, dat een kind heeft gekregen of van wie de kinderen uit huis zijn gegaan. Van hen hebben 803 mensen, vooral tussen 18 en 39 jaar oud, minstens eenmaal, 145 tweemaal en 12 zelfs driemaal een transitie meegemaakt. Hoe ouder de partners zijn, hoe stabiel de gezinssituatie blijft. De meest voorkomende transitie is het krijgen van een kind: bijna één op vier in de jongste groep kreeg een kind tussen ronde 1 en ronde 2. Verder ging zes procent samenwonen en trad ongeveer vier procent in het huwelijk. Ook hier gaat het vooral om personen in de jongere leeftijdsgroep. Vooral singles gingen samenwonen en in het bijzonder mensen die samenwoonden kozen voor het huwelijk. Een kleine één procent van de respondenten moest een verlies verwerken: 57 personen, vooral 60-plussers, verloren hun partner en 296, voornamelijk tussen 18 en 39 jaar oud, zagen hun relatie of huwelijk eindigen. De laatste groep was in de eerste ronde vooral single, samenwonend of behoorde tot een stiefgezin, en veel minder vaak getrouwd. Eén transitie komt vooral voor bij mensen tussen de 40 en de 59 jaar: het uit huis gaan van de kinderen. Bij ongeveer acht procent van de personen in die leeftijdsgroep wonen de kinderen die in de eerste ronde nog inwoonden in de tweede ronde niet langer bij hun ouders. Dat

Respondenten in beide rondes, naar gezinstype (ronde 1) per leeftijdscategorie

- (1) nooit gehuwd of langer dan 3 jaar samengewoond, momenteel niet samenwonend en zonder kinderen
- (2) gebaseerd op overlijden partner
- (3) gebaseerd op echtscheiding of afwezige partner
- (4) voorheen gehuwd of in een langdurige (>3 jaar) relatie, momenteel alleenstaand zonder kinderen in het huishouden

	Transities tussen ronde 1 en ronde 2, per leeftijdscategorie							
			Leeftijd in ronde 1		40-59		60-79	
	aantal	%	18-39	%	40-59	%	60-79	%
personen in beide rondes	6.019		2.137		2.616		1.266	
samenwonen	365	6,06	270	12,63	82	3,13	13	1,03
huwen	254	4,22	195	9,12	55	2,10	4	0,32
uit elkaar gaan/scheiden	296	4,92	183	8,56	99	3,78	14	1,11
partner overleden	57	0,95	2	0,09	16	0,61	39	3,08
kind krijgen	568	9,44	542	25,36	26	0,99	0	0,00
kinderen uit huis	267	4,44	15	0,70	216	8,26	36	2,84

KINDEROPVANG ZELDEN BELEMMERING OM MEER TE WERKEN

In 2007 waren er 1,5 miljoen moeders met kinderen jonger dan 13 jaar. Ruim de helft van hen werkte in deeltijd, bijna tien procent had een voltijd baan. Een op de drie moeders werkte niet. Van hen zou ruim een derde wel betaald werk willen hebben. Verder wil ruim tien procent van de in deeltijd werkende moeders meer uren per week werken. In 2007 was voor 30 procent van de moeders de wens om meer te werken nog niet vervuld doordat zij (nog) geen werk van de gewenste omvang hebben kunnen vinden. In 2005 was dat nog 40 procent. Vooral voor moeders die in deeltijd werken, is dit een belemmering. Voor bijna tien procent van de moeders is een tekort aan opvang of een tekort aan geschikte, dat wil zeggen betaalbare, of kwalitatief goede, kinderopvang een belangrijke belemmering om (meer uren) te werken. De hoge kosten van de opvang worden het vaakst genoemd als probleem bij kinderopvang (CBS).

komt vooral doordat kinderen op hun eigen benen gaan staan. In mindere mate spelen de gevolgen van een echtscheiding een rol.

Flexibele gezinsvormen

De meeste transitieën zorgen voor een duidelijke verandering in de structuur van het gezin. Het is dan ook interessant om de verschuivingen in de gezinstypes te bekijken. De transitie op zich, maar ook de nieuwe structuur van het gezin vraagt immers dikwijls een grote (emotionele en organisatorische) aanpassing van de betrokken personen. Sommige gezinstypes zijn duidelijk stabiel dan andere. De meest stabiele groep betreft de weduwen/weduwnaars: van de weduwen/weduwnaars in ronde 1 behoort 95 procent in ronde 2 nog steeds tot dit gezinstype. Hierna volgen de gehuwden met en zonder kinderen, van wie bijna negen van de tien in hetzelfde gezinstype blijven. Het minst stabiele gezinstype zijn de samenwonenden zonder kinderen. Van die groep in ronde 1 woont de helft in ronde 2 nog steeds samen zonder kinderen. De andere helft is ondertussen gehuwd (met of zonder kinderen) of samenwonend met kinderen. Slechts acht procent heeft de relatie verbroken. Ook de nieuwe en klassieke alleenstaande ouders blij-

ken veel kans te hebben op een verandering: 66 procent van de nieuwe en 55 procent van de klassieke alleenstaande ouders in ronde 1 veranderde niet van gezinstype. De klassieke alleenstaande ouders vallen in ronde 2 vaak onder het type weduwe/weduwnaar omdat de kinderen uit huis gingen. Bij de nieuwe alleenstaande ouders is het transitieproces minder eenduidig: zij die veranderen gaan naar diverse gezinstypes.

Samengevat

Zowel op maatschappelijk als op individueel niveau zijn er veel veranderingen in het gezin. Steeds meer mensen wonen in nieuwe gezinstypes, die bovendien gedurende de levensloop minder constant blijven. Ondanks het stijgend aantal personen in nieuwe gezinstypes bleek toch een minderheid van de NKPS-respondenten op het moment dat ze werden bevraagd in een 'nieuw' gezinstype te wonen. Verder maken vooral personen in de nieuwe gezinstypes meer transitieën door, waardoor ze vaker in andere gezinstypes terecht komen.

T. De Bruycker, Universiteit Gent, vakgroep sociologie. E-mail: trees.debruycker@ugent.be

Solidariteit tussen generaties

Beeldvorming allochtonen/autochtonen genuanceerd

DJAMILA SCHANS

Onze samenleving vergrijsst. Niet alleen de autochtone bevolking wordt ouder, ook de niet-westerse immigrantengroepen. Doordat de overheid zich meer en meer terugtrekt komt de verzorging van de ouderen steeds meer op de schouders van de familie te liggen. In dat verband is het interessant om te kijken naar de solidariteit tussen generaties, ook om te bezien of bestaande beeldvorming over de verschillen wat dat betreft tussen autochtonen en allochtonen met de werkelijkheid overeenstemt.

Immigratie en vergrijzing staan in Nederland hoog op de politieke agenda. Daarbij wordt vaak vergeten dat ook onder de al in Nederland

aanwezige immigrantengroepen de vergrijzing toeneemt. Het aantal oudere immigranten van niet-westerse afkomst zal de komende decennia sterk stijgen. Waren er in 2003 nog 117.000 niet-westerse immigranten ouder dan 55 jaar, in 2020 zullen dat er naar verwachting 354.000 zijn. Oudere immigranten zullen dan meer dan zes procent van alle ouderen in Nederland uitmaken. In de grote steden, waar niet-westerse immigranten oververtegenwoordigd zijn zal dit aandeel vele malen groter zijn.

Behalve deze demografische verschuivingen vinden ook politieke verschuivingen plaats. De laatste jaren ligt de verzorgingsstaat onder vuur. De overheid trekt zich terug, terwijl meer verantwoordelijkheid bij de familie wordt gelegd wanneer het gaat om de verzorging van ouderen en hulpbehoevenden.

Intergenerationele solidariteit

De genoemde demografische en politieke verschuivingen roepen vragen op over intergenerationele solidariteit in Nederlandse en in immigrantenfamilies. Vaak wordt aangenomen dat immigranten uit niet-westerse samenlevingen anders denken over familierelaties dan autoch-

Foto: Morguefile/bjwebbiz

tone Nederlanders. Hier is echter tot nu toe maar weinig onderzoek naar gedaan. Het stereotype beeld van hechte familiebanden in allochtone gezinnen versus de zwakke banden die veel Nederlandse families zouden hebben, leeft bij zowel allochtonen als autochtonen.

Analyses van de NKPS-data laten inderdaad grote verschillen in opvattingen over familiesolidariteit zien. Autochtonen geven aan familiesolidariteit wel degelijk belangrijk te vinden, maar de meesten van hen vinden niet dat kinderen specifieke verplichtingen hebben ten aanzien van hun ouders. Slechts een minderheid vindt dat kinderen hun zieke ouders horen te verzorgen, wekelijks bij ouders die dichtbij wonen op bezoek moeten gaan, of hun bejaarde ouders in huis horen te nemen. De meeste Marokkanen en Turken vinden juist wel dat kinderen dit voor hun ouders moeten doen, terwijl Surinamers en Antillianen een tussenpositie innemen.

Om meer te kunnen zeggen over de opvattingen, verwachtingen en ervaringen van mensen ten aanzien van intergenerationele solidariteit is als aanvulling op de NKPS-survey een kleinschalig kwalitatief onderzoek (minipanel) uitgevoerd onder een selectie van 40 NKPS-respondenten met een Nederlands, Turkse of Surinaamse achtergrond (zie kader).

Het eerste wat opvalt is dat zowel autochtonen als allochtonen ervan uitgaan dat familiebanden bij allochtonen sterker zijn. Intergenerationele solidariteit wordt door – in het bijzonder Turkse – immigranten gezien als een zeer positief kenmerk van hun cultuur waar zij trots op kunnen zijn. Doordat migrantenculturen vaak negatief in het nieuws komen, werd door de respondenten sterk de nadruk gelegd op de ‘superieure’ familiebanden in hun eigen cultuur vergeleken met die van Nederlandse autochtonen. Inderdaad doen Turkse ouders en kinderen veel voor elkaar en is er regelmatig contact – ook als de ouders zijn teruggekeerd naar Turkije. Resultaten voor de groep Nederlandse autochtonen laten evenwel zien dat hulpuitwisseling ook onder autochtonen veel voorkomt. Vooral ouders van middelbare leeftijd zijn een bron van steun voor hun jongvolwassen kinderen en bieden hulp bij uiteenlopende zaken als verhuizen, oppassen, financiën en geven advies. In de Surinaamse groep valt op dat intergenerationele solidariteit voornamelijk voorkomt tussen moeders en kinderen terwijl vaders door hun vaak marginale rol in het gezin van minder belang zijn.

Specifieke problemen

Intergenerationele relaties in migrantenfamilies kennen ook enkele specifieke problemen, zo blijkt uit het onderzoek. Vergeleken met Nederlandse ouders waren Turkse ouderen in hogere mate afhankelijk van de steun van hun kinderen door bijvoorbeeld taalproblemen en onbekendheid met andere vormen van geïnstitutionaliseerde hulp. Deze afhankelijkheid van ouders van hun kinderen kan een verandering in de machtsrelaties binnen de familie veroorzaken die kan leiden tot spanningen.

Zo zegt een Turkse vader die niet zo goed Nederlands spreekt over zijn dochter van 18:

De grootschalige NKPS-enquêtes zijn geschikt om kwantitatieve uitspraken te doen die generaliseerbaar zijn naar de Nederlandse bevolking (of een deel daarvan); algemene trends en patronen in familierelaties kunnen worden onderzocht en hypothesen over causale relaties getoetst. De enquêtes – met standaard antwoordcategorieën – geven echter geen gedetailleerde inzichten in persoonlijke ervaringen van specifieke individuen of groepen mensen. Daarom worden er aanvullend kwalitatieve data verzameld in kleine ‘minipanel’-studies. Deze studies zijn vaak gericht op een specifiek onderwerp en op een specifieke groep mensen. Bij een relatief klein aantal mensen wordt met een ‘open benadering’ gedetailleerde informatie verzameld, bijvoorbeeld aan de hand van diepte-interviews. Hierbij kunnen onderliggende mechanismen van patronen die in kwantitatief onderzoek zijn gevonden aan het licht komen, en kan er meer aandacht gaan naar ambigue of complexe gevoelens van individuen of naar complexe interactieprocessen tussen familieleden. In het bijzonder als het om gevoelige aspecten van familierelaties gaat, zijn kwalitatieve methoden zeer geschikt. Het doel van dit soort onderzoek is niet om uitspraken te doen die gegeneraliseerd kunnen worden naar bevolkingsgroepen, maar theoretische generalisatie is soms wel mogelijk. Er zijn inmiddels 12 minipanelen afgerond of gaande, waarbij gebruik wordt gemaakt van open of semi-gestructureerde interviews, soms in combinatie met korte vragenlijsten of vignettes. Soms worden individuen geïnterviewd, soms ook andere familieleden, zoals partners. De NKPS biedt zo de mogelijkheid om kwantitatieve en kwalitatieve data, elk met hun eigen voordelen, te combineren.

“Laatst had mijn dochter voor mij een afspraak bij de arts gemaakt om 09.00 uur terwijl ik die week nachtdienst heb. Dan kan ik toch niet zo vroeg naar de arts? Ik vraag me dan af, waarom mijn dochter niet zelf kan bedenken dat die afspraak te vroeg is. Ik werd kwaad op haar en vroeg een nieuwe afspraak te maken. Ze zei dat de assistente die afspraak had gegeven, omdat er op die dag geen andere afspraak mogelijk was.....”

Dezelfde dochter geeft echter aan dat zij vindt dat er teveel van haar wordt verwacht, ook in vergelijking met wat er van haar broer wordt verwacht:

“Mijn broer helpt bv 1 of 2 keer maar de derde keer zegt hij toch dat hij niet alsmaar met hun zaken bezig kan zijn. Hij kan kwaad weglopen omdat hij vindt dat mijn vader dezelfde dingen vraagt of dezelfde dingen zegt. Ik zou dit ook hebben, maar als meisje doe ik het toch zonder het te laten merken.”

Ook als kinderen lange tijd gescheiden zijn geweest van hun ouder(s) doordat zij achterbleven bij (groot)ouders in het land van herkomst kan dat gevolgen hebben voor de latere relatie tussen volwassen kinderen en hun ouders, vooral als kinderen zich in de steek gelaten voelden en niet goed werden opgevangen in het land van herkomst.

Tot slot

Concluderend kan worden gesteld dat de veronderstelde dichotomie tussen op de familie gerichte migranten en individualistisch ingestelde autochtonen een versimpeling van de werkelijkheid is. Niet alleen bestaan er verschillen tussen migrantengroepen, ook binnen migrantengroepen verschillen niveaus van intergenerationele solidariteit. Het onderzoek laat ook zien dat, hoewel autochtone Nederlanders veel minder geneigd zijn om het eens te zijn met algemeen gestelde normen over solidariteit tussen de generaties, dit hen er niet van weerhoudt om sterke intergenerationele banden binnen hun eigen familie te hebben.

LITERATUUR:

- Liefbroer, A. en C. Mulder (2004), Op je familie kun je rekenen; opvattingen over familiesolidariteit onder autochtonen en allochtonen. *Demos*, 20 (10). pp. 87-88.
- Schans, Djamilia (2007), Ethnic diversity in intergenerational solidarity. Utrecht: ICS dissertation series.
- Schellingerhout, R. (2004), Cijferrapport allochtone ouderen. Den Haag: SCP.

Dr. D. Schans, Universiteit van Amsterdam. E-mail: j.m.d.schans@uva.nl

ONDERZOEK MINIPANEL

In totaal zijn 40 respondenten tussen de 18-69 jaar met een Turkse, Nederlandse of Creools-Surinaamse achtergrond geïnterviewd. Er zijn meer vrouwen geïnterviewd dan mannen, vooral in de Creools-Surinaamse groep. De semi-gestructureerde interviews, die tussen de een en twee uur duurden, gingen over de opvattingen, verwachtingen en ervaringen van de respondent ten aanzien van intergenerationele solidariteit. Door een breed leeftijdsbereik te hanteren, konden verschillende generaties met elkaar worden vergeleken. Net als in de NKPS zijn ook in het minipanel waar mogelijk meer leden van één familie geïnterviewd.

‘Je moet hier dood zijn, dan krijg je aandacht’

AAFKE KOMTER

Over verstoorde familierelaties en ‘zwarte schapen’

Uit onderzoek met NKPS-data komt tot nu toe een tamelijk rooskleurig beeld over familierelaties naar voren: Nederlanders zijn redelijk tevreden met het onderlinge contact in de familie, de steunuitwisseling en kwaliteit van hun familierelaties. Toch zegt één op de acht NKPS-respondenten uit de eerste ronde van de dataverzameling in 2003 dat zij zich weinig of niet geaccepteerd voelen door hun familie (N = 988). Wie zijn deze mensen, uit wat voor gezinnen komen ze, waarom voelen zij zich minder geaccepteerd en hoe hebben ze zich staande gehouden? In het minipanel *Belang van familierelaties* is ingegaan op deze vragen door een aantal van deze mensen uitgebreid te interviewen. Een willekeurige selectie daaruit (N = 120) is in 2006 benaderd om mee te doen aan het onderzoek en 36 procent stemde toe (N = 44; 27 vrouwen en 17 mannen).

Foto: Morguefile/taliesin

demodata

VAKER VERDRINKING BIJ PAS GEÏMMIGREERDE KINDEREN

Sinds medio jaren negentig is het verdrinkingsrisico van kinderen gedaald. Tegenwoordig overlijden jaarlijks ongeveer 20 kinderen jonger dan tien jaar door verdrinking. Twee derde van hen zijn jongetjes. Onder jongetjes van 2 tot 4 jaar vormt verdrinking de grootste afzonderlijke categorie van doodsoorzaken. Het verdrinkingsrisico van jonge kinderen daalt al langere tijd, maar blijkt te zijn toegenomen onder kinderen van recente immigranten. Deze kinderen, van onder meer Somalische, Iraakse, Iraanse en Afghaanse herkomst, lopen een drie keer zo groot risico om te verdrinken als autochtone kinderen. In de periode 1996–2005 behoorden 41 kinderen tot deze categorie, op een totaal van 266 door verdrinking overleden kinderen. Ongeveer de helft van de jonge kinderen die verdrinken is jonger dan 3 jaar. Met het toenemen van de leeftijd daalt de verdrinkingskans onder autochtone kinderen sterk. Bij niet-westerse allochtonen is het risico van 6- tot 10-jarigen echter ongeveer vijf keer groter dan dat van autochtone kinderen (CBS).

internaat opgegroeid omdat er thuis onvoldoende voor hen kon worden gezorgd.

Dominante of tirannieke vaders en onderdanige, altijd poetsende moeders worden genoemd, maar ook onverschilligheid en gebrek aan warmte van de kant van de ouders. Je kreeg je eten en je drinken en dat was het zo'n beetje. Een mannelijke respondent typeert zijn ouderlijk gezin als volgt:

“Echt warm kan ik het niet noemen. Mijn vader werkte veel. Mijn moeder was veel ziek. En onderling was de band met de kinderen niet zo groot.(..) Qua gezin stelt het echt niets voor. Je kan niet spreken van een gezin. Alles hangt los aan elkaar.”

Wanneer ouders openlijk gewelddadig zijn – iets wat geregeld voorkomt – vormt dat voor kinderen uiteraard een buitengewoon onveilige omgeving om in op te groeien, maar ook een minder openlijke, meer stilzwijgende vorm van vijandschap kan zijn sporen nalaten, zoals verschillende respondenten vertellen. Vijf van de 27 vrouwen zeggen door een of meer familieleden seksueel misbruikt te zijn. Zij ervaren hun familie als onveilig en bedreigend en hebben op latere leeftijd nogal eens te kampen met psychische of lichamelijke problemen.

Vooraf relatief veel mannen hebben weinig of in het geheel geen contact meer met hun familie. Ruzies over geld of erfenissen worden bijvoorbeeld genoemd als reden voor het uiteenvallen van de familie. Een man vertelt hoe zijn ouders hun eigen pleziertjes najoegen, bijvoorbeeld langdurig cafébezoek en buitenechtelijke relaties, terwijl de kinderen het thuis maar moesten uitzoeken. Al bleven zijn ouders bij elkaar vanwege de kinderen, de familie stortte na hun overlijden als een kaartenhuis in elkaar.

Waarom voelen mensen zich niet geaccepteerd?

De respondenten in het minipanel werden geselecteerd op basis van het feit dat ze in NKPS-ronde 1 in 2003 aangaven zich niet of nauwelijks door hun familie geaccepteerd te voelen. Van de uiteindelijk 27 in 2006 geïnterviewde vrouwen voelden 12 zich nog steeds niet geaccepteerd, van de 17 mannen waren dat

er slechts 3. Een aantal respondenten geeft een gemengd antwoord: sommige familieleden accepteren hen wel, andere niet.

Verschillen in opleiding en inkomen tussen ouders en kinderen hebben, zo ze er al zijn (vaak verschillen de respondenten weinig van hun ouders wat deze kenmerken betreft), geen rol van betekenis gespeeld bij het ontbreken van acceptatie. Religie wordt een enkele keer genoemd als een struikelblok in de relaties met familieleden, en partnerkeuze heeft vooral voor enkele vrouwelijke respondenten problemen met de ouders opgeleverd. Een vrouw die inmiddels 21 jaar is getrouwd, vertelt hoe haar ouders reageerden toen ze op haar 17de een man leerde kennen die was gescheiden. Echtscheiding kwam in het woordenboek van katholieke gezinnen niet voor, dus:

"Ze belden mij de volgende ochtend op, mijn moeder, van eh, je mag echt niet meer thuiskomen, want eh, die man, dat is verschrikkelijk (...). Hij kan z'n eigen beter maar doodrijden, zeiden ze, want ja, ze waren helemaal van de kaart."

De belangrijkste redenen voor het gebrek aan acceptatie hebben ermee te maken dat de respondenten het gevoel hadden het in de ogen van hun ouders hoe dan ook nooit goed te kunnen doen. Dat wordt nog duidelijker als we naar de 'zwarte schapen' in de familie kijken.

Wie zijn 'zwarte schapen' in de familie?

Veel respondenten aarzelen om zichzelf 'het zwarte schaap' van de familie te noemen omdat ze vinden dat dat negatief klinkt. Toch zien 13 van de 27 vrouwen en 5 van de 17 mannen zichzelf duidelijk als zwart schaap. Een man die inmiddels geen contact meer met zijn familie had, vertelde hoe hij als kind lichamelijk en geestelijk door zijn moeder is mishandeld. Hij voelt zich het zwarte schaap om de volgende reden: *"Ik had ook altijd heel andere inzichten, op jonge leeftijd al. En als ik dacht dat dat niet goed kon gaan, dan ging ik daar tegenin, hoeveel klappen ik ook kreeg (...). Ik heb van kindsbeen af gezegd, ze kunnen me zeer doen wat ze willen, maar ik zeg geen au! Dat plezier gun ik hun niet!"*

Ook andere mannelijke zwarte schapen zeggen dat ze zich als kind niet wisten te voegen naar de wil van de ouders, of dat ze er andere denkbeelden – godsdienstig of anderszins – op na hielden en daarom een buitenbeentje zijn geworden. Bij de vrouwelijke zwarte schapen komt een iets ander beeld naar voren. De jongens in het gezin werden nogal eens voorgehouden. Meisjes mochten vaak niet doorleren en draaiden voor de huishoudelijke klussen op. Vooral oudste dochters moesten altijd klaar staan om problemen in het gezin op te lossen. De meisjes in het gezin hadden het gevoel niets waard te zijn in de ogen van hun ouders; ze kregen overal de schuld van, of moesten zich steeds maar bewijzen en hun best doen om toch wat waardering te krijgen. Een vrouw, haar huiskamer vol met honden en katten, voelt zich het zwarte schaap omdat ze vroeger te horen kreeg: 'was jij maar nooit geboren'. Een andere vrouw die een chronisch depressieve moeder had, ver-

Om zoveel mogelijk respondenten van de eerste NKPS-ronde opnieuw te kunnen bereiken in de tweede ronde, werden de respondenten tussen de twee ronden aangespoord om verhuizingen aan de NKPS door te geven. Aan mailings werden verhuiskaartjes toegevoegd, en ook op de NKPS-website was het mogelijk om een adreswijziging door te geven. Daarnaast werden ter voorbereiding van het veldwerk van de tweede ronde, de adresgegevens van alle respondenten gecheckt door Cendris, een dochterbedrijf van TPG Post, dat vervolgens adreswijzigingen aan de NKPS door gaf.

De 6.599 interviews voor de tweede ronde zijn afgenomen tussen september 2006 en juni 2007. Hiervoor gingen in totaal 170 speciaal getrainde interviewers aan de slag, waaronder 53 tweetalige interviewers om de Marokkaanse, Turkse, Surinaamse en Antilliaanse respondenten uit het migrantensample te interviewen. De interviews duurden gemiddeld een uur. In de eerste NKPS-ronde werden alle interviews met de anchor respondenten afgenomen door middel van *Computer Assisted Personal Interviewing*. In de tweede ronde kregen respondenten die in eerste instantie weigerden om mee te doen, in een latere fase de mogelijkheid om de vragenlijst telefonisch (*Computer Assisted Telephone Interviewing*) of via het internet (*Computer Assisted Web Interviewing*) te beantwoorden. Niet veel respondenten hebben van deze opties gebruik gemaakt.

De interviewers lieten net als in de eerste ronde een schriftelijke vragenlijst achter bij de respondenten, waarin om aanvullende informatie werd gevraagd. Deze vragenlijst kon ook via internet worden ingevuld. Ook werd weer om toestemming gevraagd om verschillende familieleden van de respondenten te benaderen om mee te doen aan het onderzoek. Als waardering voor de medewerking, kregen de respondenten een waardebon van tien euro aangeboden. Zij konden er ook voor kiezen om dit bedrag aan een goed doel te laten schenken.

telt hoe zij en haar broertje de schuld kregen van een zelfmoordpoging van haar moeder:

"Toen had mijn vader tegen mij en mijn broer gezegd (...): Nou, jullie hebben ruzie gemaakt vandaag, dus daar komt het door. (...) Dus ik zou zeggen: het gezin waarin ik ben opgegroeid, dat dat gegroepeerd is geweest rond de opgave om mijn moeder niet aan het huilen te brengen, en dat mislukte dan voortdurend."

De vrouwelijke zwarte schapen vertellen dat er niets goeds aan hen was en dat ze nooit eens een positief woordje te horen kregen:

"Mijn haar was niet goed, mijn kleren waren niet goed, hoe ik leefde was niet goed.. niks was goed."

En:

"Ik heb me altijd afgevraagd: wat wil ik nou van mijn moeder. Nou, het enigste wat ik te willen heb, is heel simpel een keer een schouderklopje van: nou meid, je doet het goed. Nou, en daar kan ik tot Sint Juttemis op wachten, want dat zal ik nooit van haar krijgen."

Veerkracht en weerbaarheid

Dat de gezinsachtergrond veel kapot heeft gemaakt en soms duurzame schade en ontwrichting met zich mee heeft gebracht, moge duidelijk zijn. De lichamelijke en psychische gezondheid van veel respondenten laat te wensen over. Sommigen zijn maar matig tevreden met hun huidige bestaan, leven erg op zichzelf, en voelen zich soms eenzaam. Een vrouw die als kind is misbruikt en daarin nooit is erkend, zegt:

"Het gaat nooit helemaal over. Het wordt wel beter, het is wel beter geworden, maar je hebt niet het gevoel dat het ooit ophoudt. (...) Je kan niet onder je familie uit en aan de andere kant zou je dat willen. Het is zo'n probleemonderwerp."

Toch is het opvallend hoeveel veerkracht en weerbaarheid uit de verhalen naar voren komt. Verschillende factoren kunnen de ongelukkige

STEEDS MINDER ZEER GROTE GEZINNEN

Het aantal gezinnen met vier of meer thuiswonende kinderen is in Nederland de afgelopen tien jaar fors afgenomen. Dat met drie is nauwelijks veranderd. De daling was vooral fors bij de zeer grote gezinnen. Het aantal met vier kinderen nam met acht procent af. Het aantal met acht kinderen daalde met 41 procent van 2.290 tien jaar geleden tot 1.384 op 1 januari 2007. De daling was onder niet-westerse allochtonen sterker dan onder autochtonen. Tien jaar geleden was het aandeel gezinnen met acht of meer kinderen onder niet-westerse allochtonen vijf keer zo groot als onder autochtonen, nu is dit verschil bijna verdwenen. Het meest opvallend is de daling onder Marokkanen. Inmiddels zijn gezinnen met acht of meer kinderen ook bij hen uitzonderlijk. Bij Turken, Surinamers en Antillianen komen zulke gezinnen zelfs minder vaak voor dan bij autochtonen. In 2007 was ruim 80 procent van de gezinnen met acht of meer kinderen dan ook autochtoon. Zeer grote gezinnen komen vooral vaak voor in gebieden waar veel orthodoxe protestanten wonen. In de overwegend katholieke delen van Nederland zijn de gezinnen al lange tijd kleiner dan gemiddeld (CBS).

INDIA OP WEG NAAR DE TWEE MILJARD

India zal het eerste, en mogelijk het enige land ooit, zijn met twee miljard inwoners. Die mijlpaal zal worden bereikt rond 2100 tenzij de vruchtbaarheid in de grootste en armste staten in het noorden van het land sneller zou gaan dalen dan nu wordt verwacht. De 1 miljard grens werd gepasseerd in 2000, de teller stond in 2007 op 1,1 miljard en halverwege de eeuw zullen er zo'n 1,8 miljard mensen in India wonen. India was het eerste land ter wereld dat in 1952 beleid ging voeren gericht op het afremmen van de bevolkingsgroei. Sindsdien is het gemiddeld kindertal over het gehele land gerekend gedaald van ongeveer zes kinderen per vrouw naar ongeveer drie. De vruchtbaarheidsdaling was echter veel sterker in de zuidelijke deelstaten als Kerala. In de grote noordelijke deelstaten, de 'Hindi Belt', waar 40 procent van alle Indiërs woont, was de daling veel geringer. De twee grootste deelstaten aldaar, Uttar Pradesh met 188 en Bihar met 93 miljoen inwoners, hebben een gemiddeld kindertal van 4,3 kinderen per vrouw (Population Reference Bureau).

gezinsachtergrond compenseren: een goede opvang door de schoonfamilie of door vrienden, een goede relatie met partner en eigen kinderen, het geloof, en eigen kracht of karakter. De vrouw van wie het citaat uit de titel afkomstig is, beschrijft zichzelf niettemin als heel gelukkig:

"Ik ben (...) met mijn man ontzettend gelukkig, met mijn kinderen en met mijn kleinkinderen. (...) Gewoon, het gaat hartstikke goed."

Een vrouw die vanwege een nogal ernstige oogafwijking vroeger altijd 'schele' door haar ouders werd genoemd, heeft op latere leeftijd de gave van helderziendheid bij zichzelf ontdekt. Een andere vrouw die vroeger door haar broer is misbruikt omschrijft zichzelf, vooral als gevolg van haar eigen kracht, als redelijk tevreden:

"Ik denk dat het vooral met mijzelf te maken heeft. Ik kan, (...) als er iets is, goed in de put zitten, maar ik ben vrij sterk, eh.. mag ik wel zeggen. (...) Ik ben net een strohalm. Ik word af en toe platgeblazen, maar ik, daar kun je op wachten, hoor, ik kom wel weer overeind."

Conclusies

Allereerst blijkt dat de geselecteerde respondenten zich niet zozeer weinig geaccepteerd voelden omdat ze in bepaalde opzichten 'anders' waren dan hun ouders, maar omdat ze in hun familie van meet af aan al negatief werden bejegend, of juist overmatig hun best moesten doen

om dat te voorkomen. In de tweede plaats valt op dat vooral vrouwen zichzelf weinig of niet geaccepteerd voelden en zichzelf als zwarte schapen hebben ervaren. Ten derde is er een sekseverschil in de achtergrond van het zwarteschaap-zijn: vrouwelijke zwarte schapen waren in hogere mate echt de zondebok in de familie, van wie niets deugde en die overal de schuld van kregen, terwijl bij de mannen het probleem eerder een botsing van inzichten of (levens)-overtuigingen was. Ten slotte: ondanks de verstoorte familierelaties hebben velen zich goed staande weten te houden, ofwel met steun van schoonfamilie, partner of vrienden, ofwel op eigen kracht.

Voor de geselecteerde respondenten waren hun gezinnen van herkomst overwegend oorden van onveiligheid, onbegrip, jaloezie, competitie, gebrek aan warmte en onverschilligheid. Velen zouden een ander gezin hebben gekozen als ze het voor het zeggen hadden gehad. Soms is zelfs die optie niet aantrekkelijk; de vrouw die haar heil in helderziendheid heeft gezocht, zegt:

"We hebben wel altijd met elkaar gezegd (haar boers en zussen, AK): als we het nog een keer over mochten doen, dan zouden we het nooit meer over willen doen. Dat niet."

Prof. dr. A. Komter, Universiteit Utrecht en Utrecht University College. E-mail: a.e.komter@uu.nl

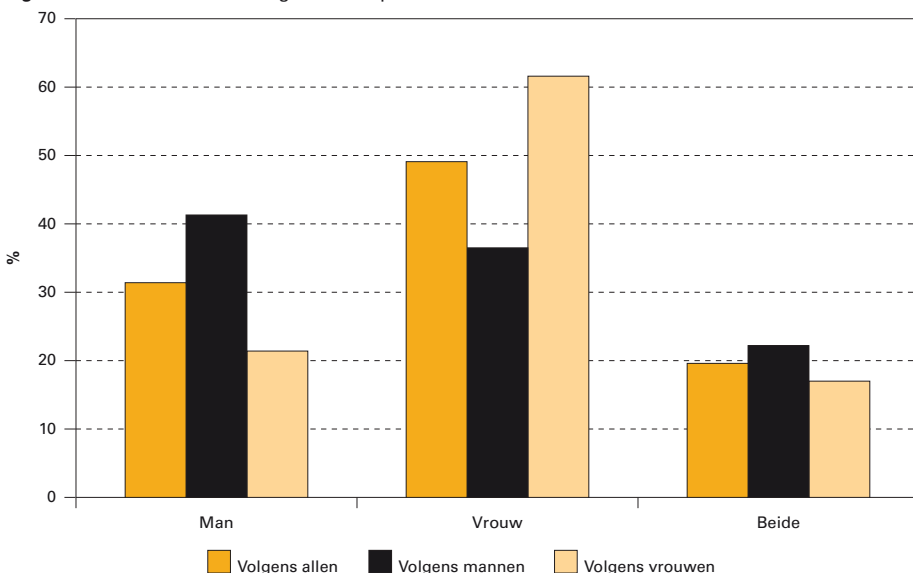
Scheiding in de NKPS

MATTHIJS KALMIJN

Risico's, initiatieven, motieven en gevolgen

Mensen die ongehuwd samenwonen hebben een grotere kans om te scheiden dan gehuwden. Dat blijkt uit het NKPS-onderzoek. Verder laat het onderzoek zien dat vrouwen in hogere mate het initiatief nemen om te scheiden dan mannen. Aan scheiding liggen in de meeste gevallen relationele problemen, zoals gebrek aan liefde, maar ook dikwijls persoonlijke problemen zoals verslavingsproblemen, ten grondslag. Scheiden gaat met conflictsituaties gepaard en die gaan vaak nog lang na de scheiding door. Gescheidenen zijn na de scheiding minder tevreden met het leven dan gehuwden, maar ook vóór de scheiding was er minder welbevinden, zo blijkt uit het onderzoek.

Figuur 1. Wie nam initiatief volgens de respondent

Van de 3.961 mensen die in de eerste ronde van het onderzoek gehuwd of ongehuwd samenwoonden was in de tweede ronde ruim vier procent uit elkaar door een scheiding. De analyses zijn gebaseerd op mensen die gehuwd of ongehuwd samenwoonden in ronde 1 en die in beide rondes hebben meegedaan. Respondenten wier partner overleed zijn buiten beschouwing gelaten. De oversample van allochtonen is niet gebruikt.

Hierbij moet worden bedacht dat de tweede ronde gemiddeld 3½ jaar na de eerste ronde was en dat het mogelijk is dat er mensen zijn gescheiden die in de tweede ronde niet meer meededen. Ongehuwd samenwonenden hadden een 5,2 keer zo hoog scheidingsrisico als gehuwd samenwonenden. Een belangrijke oorzaak is dat ongehuwd samenwonenden in vergelijking met gehuwden minder vaak de kerk bezoeken, vaker in de grote steden wonen, en korter bij elkaar zijn.

Als met deze factoren rekening wordt gehouden is het risico op scheiding 2,2 keer zo hoog voor ongehuwd samenwonenden.

Initiatief

Vrouwen namen veel vaker het initiatief om te scheiden dan mannen (figuur 1). In bijna de helft van de gevallen was het de vrouw die de eerste stap zette, bij iets meer dan 30 procent van de samenwoonrelaties was het de man en bij één op de vijf was het een gezamenlijk initiatief. Opvallend is dat mensen geneigd zijn om het initiatief aan zichzelf toe te schrijven. Zo zeggen vrouwen vaker dan mannen dat de vrouw het initiatief had en zeggen mannen vaker dan vrouwen dat de man het initiatief had. Mensen zeggen blijkbaar niet graag dat het initiatief bij de ander lag. Ander onderzoek laat zien dat het controle hebben over de situatie – zelfs als iemand dat alleen maar achteraf *zegt* – een positief effect heeft op het welbevinden.

Motieven

Welke redenen geven mensen aan om te scheiden? Voor elf mogelijke redenen is aan mensen gevraagd om aan te geven of deze een rol speelden. Zelf gerapporteerde redenen om te scheiden worden in de literatuur ook wel motieven genoemd. Omdat alles wel in enige mate een rol speelt bij een scheiding wordt hier alleen gekeken naar redenen die volgens de respondent een 'grote rol' hebben gespeeld. Deze kunnen worden ingedeeld in relationele problemen, problemen met huishouden en gezin, en persoonlijke problemen. De motieven verschillen in zwaarte. Relationele problemen (zoals een tekort aan liefde) zouden lichtere motieven kunnen worden genoemd dan persoonlijke problemen (zoals geweld of verslavingsproblemen). Uit eerder onderzoek bleek een verschuiving in de tijd van zware naar lichte motieven – de scheidingsdrempel is lager geworden.

Relationele problemen worden het vaakst genoemd. Uit elkaar groeien en tekort aan liefde speelden voor bijna 60 procent van de mensen een grote rol bij de beslissing om te scheiden. Grote persoonlijke problemen worden zelden genoemd en geweld en verslaving worden weinig genoemd. Psychische problemen van respondent en/of partner vormen daarop een uitzondering. Deze speelden volgens maar liefst een kwart van de mensen een belangrijke rol. Dat relationele en psychische problemen de belangrijkste motieven zijn wijst wellicht op een psychologisering van de echtscheiding. Problemen rond huishouden en gezin vormen een tussengroep. Deze worden vaker genoemd dan persoonlijke problemen maar minder vaak dan relationele problemen. Opvallend is dat conflicten over de opvoeding van de kinderen hierbij het belangrijkste zijn, en niet bijvoorbeeld problemen rond werk en huishouden.

De onderzoeksresultaten bevestigen ander onderzoek waaruit blijkt dat er bij scheiding vaak een andere partner in het geding is. In 41 procent van de gevallen wordt in dit onderzoek aangegeven dat er iemand anders in het spel was. Dit kan zowel op de respondent als op de partner betrekking hebben. Anders dan soms

Tabel 1. Motieven om te scheiden: percentage 'speelde een grote rol'

	Allen	Geen andere partner in het spel	Andere partner in het spel
	%		
Relationele problemen			
uit elkaar groeien	58	58	57
tekort aan liefde en begrip	58	53	64
verschillen in opvattingen	38	45	28
Huishouden en familie			
opvoeding	29	34	24
problemen met familie	13	11	15
conflicten over huishouden en werk	17	14	21
geldproblemen	11	13	8
Persoonlijke problemen			
gezondheidsproblemen	11	11	13
psychische problemen	25	28	19
verslaving	9	12	6
lichamelijk geweld	6	8	4
N	175	103	72
Percentage	100	59	41

Tabel 2. Conflictgedrag partner na de scheiding: percentage 'wel gebeurd sinds scheiding'

	Allen	Geen thuiswonende kinderen voor scheiding	Wel thuiswonende kinderen voor scheiding
	%		
Stalking			
Ongewenst opgebeld	23	17	27
Ongewenst langsgekomen	17	4	27
Verbaal			
Sterke verwijten gemaakt	50	40	58
Valse beschuldigingen gedaan	34	24	41
Het verleden zwartgemaakt	30	24	34
Nare dingen gezegd tegen anderen	41	29	49
Agressie			
Gescholden, flink ruzie gemaakt	38	28	45
Gedreigd met geweld tegen respondent	16	5	24
Gedreigd met geweld tegen zichzelf	12	7	16
Geweld gebruikt	10	5	14
Kinderen			
Kinderen tegen u opgezet*			25
Gedreigd bezoek te belemmeren**			19
N	175	75	100
Percentage	100	43	57

*) Indien van toepassing.

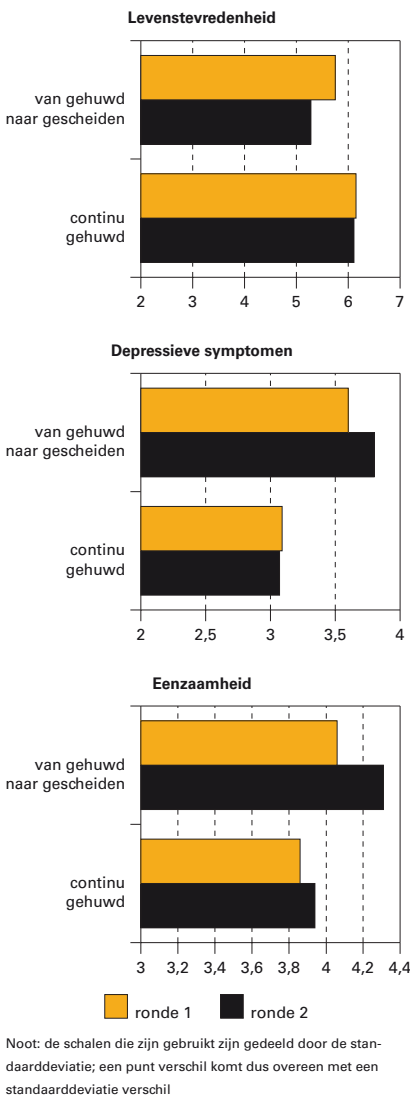
***) Indien van toepassing (kan op gedrag van zowel man als vrouw betrekking hebben).

wordt gedacht lijken alternatieve partners echter geen belangrijke oorzaak van scheiding te zijn. Als de andere motieven worden uitgesplitst voor paren waarbij er wel of geen nieuwe partner in het spel was zijn weinig verschillen te zien (tabel 1). Met andere woorden, wanneer er iemand anders in het spel was speelden min of meer dezelfde problemen in de relatie als wanneer er geen alternatieve partner was. Een alternatieve partner lijkt meer een katalysator dan een oorzaak.

Conflicten na de scheiding

Een scheiding is niet alleen een probleem, het is ook een oplossing. Immers, veel huwelijken worden geplaagd door conflicten en deze hebben een negatieve invloed, niet alleen op het welbevinden van de partners maar ook op dat van de kinderen. Als een scheiding een einde maakt aan deze conflicten, zou deze kunnen worden gezien als iets positiefs. De vraag is ech-

Figuur 2. Vergelijking welbevinden voor en na de scheiding

ter of de conflicten na een scheiding ophouden. De onderzoeksresultaten laten zien dat de ex-partners in de eerste paar jaar na de scheiding (nog) veel conflicten hebben (tabel 2).

In de eerste plaats is er veel verbaal conflict. De helft van de ex-partners maakte de respondent sterke verwijten, één op de drie uitte valse beschuldigingen en 41 procent zei tegen anderen nare dingen over de respondent. Mogelijk zijn deze rapportages overschat – het gaat immers om wat mensen over de ex-partner zeggen. Ook dient te worden bedacht dat het hier om de eerste paar jaar na de scheiding gaat. Het is zeker niet vreemd dat er in die tijd verwijten over en weer worden gemaakt en dat de eerder ervaren conflicten tijdens het huwelijk nog doorspelen. Ongewenst contact opnemen met de respondent – een voorstadium van *stalking* – komt ook bij veel mensen voor. In één op de vier gevallen belde de ex-partner ongewenst op en in ongeveer één op de zes gevallen kwam de ex-partner ongewenst langs.

Daarnaast wordt relatief vaak melding gemaakt van geweld. De meest voorkomende vorm is schelden en het maken van een flinke ruzie (38 procent). Verder dreigde één op de zes ex-partners met geweld tegen de respondent en dreigde één op de tien geweld tegen zichzelf te gebruiken. Feitelijk geweld werd gebruikt in één op de tien gevallen.

Al met al zijn er na de scheiding nogal wat conflicten tussen de ex-partners. Dit is eigenlijk opvallend als wordt bedacht dat, zoals hiervoor bleek, lichte 'relationele' motieven bij een scheiding het belangrijkste zijn. De drempel om te scheiden is misschien niet hoog, maar de scheidingen zelf zijn nog tamelijk hevig.

Wat betreft het vóórkomen van conflicten zijn er grote verschillen tussen mannen en vrouwen. Als de verschillende vormen van geweld worden gecombineerd dan blijkt dat 28 procent van de mannen met geweld dreigde of geweld gebruikte, tegenover 13 procent van de vrouwen. Het gaat hier overigens steeds om wat de respondent zegt over de partner. We hadden ook aan de respondent zelf kunnen vragen of hij/zij geweld gebruikte maar we menen dat dergelijke rapportages minder betrouwbaar zijn. Bij *stalking* is het sekseverschil kleiner: 52 procent van de mannen maakte zich schuldig aan enige vorm van *stalking* tegenover 41 procent van de vrouwen, maar dit verschil is niet significant.

Omdat conflicten na de scheiding nadelig zijn voor het welbevinden van het kind, zoals uit eerder onderzoek bekend is, is het interessant om na te gaan of conflicten vaker voorkomen bij gescheiden paren met (voorheen) thuiswonende kinderen. Opmerkelijk is dat bijna alle soorten conflicten beduidend vaker voorkomen als er nog thuiswonende kinderen zijn. Deels zal het hier gaan om conflicten over de kinderen zelf, maar niet altijd. Een verklaring hiervoor is dat de noodzaak tot contact in geval er kinderen zijn de gelegenheid creëert voor een zich voortslepend conflict. Daarnaast kan het zo zijn dat paren met kinderen ongelukkiger zijn met de scheiding en daarom na de scheiding meer conflicten hebben.

Gevolgen voor welbevinden

Uit eerder onderzoek blijkt dat een scheiding op de korte termijn meestal tot een daling van het welbevinden van de partners leidt. In Nederland is een dergelijke verandering nog weinig aangetoond met gegevens waarbij mensen over de tijd worden gevolgd. Met de NKPS-gegevens is dat wel mogelijk: het welbevinden van mensen voor en na de scheiding kan worden vergeleken. In figuur 2 is dat voor verschillende uitkomsten gedaan: de algemene tevredenheid met het leven, het hebben van depressieve symptomen en het ervaren van eenzaamheid. Daarnaast werd gekeken hoe het de mensen is vergaan die op beide tijdstippen met hun partner woonden. Mensen die binnen zes maanden na het eerste interview zijn gescheiden zijn daarbij buiten beschouwing gelaten.

Gescheidenen blijken na de scheiding minder tevreden met hun leven te zijn dan ze waren voor de scheiding. Ook rapporteren zij meer depressieve symptomen en ervaren zij meer eenzaamheid dan voor de scheiding. De verschillen zijn statistisch significant maar niet erg groot. Zij bevestigen wel het beeld van negatieve effecten op de korte termijn.

Opvallender wellicht is dat het welbevinden van gescheidenen er ook al voor het huwelijk op alle terreinen minder goed voorstond dan dat van mensen die gehuwd waren en bleven. Continu gehuwden waren in de eerste ronde al meer tevreden, minder depressief en minder eenzaam dan de gehuwden die later zouden scheiden. Een reden hiervoor is dat gescheidenen in de eerste ronde minder gelukkig waren getrouwd. De scheiding was wellicht ook al 'in de maak'. Tot slot kan het zo zijn dat depressie en eenzaamheid oorzaken zijn van scheiding. In die zin is de gescheiden groep natuurlijk niet representatief. Niettemin wijzen de cijfers er wel op dat de gevolgen van scheiding niet los moeten worden gezien van de effecten die een slecht huwelijk kan hebben op het welbevinden.

LITERATUUR:

- Dykstra, Pearl A. en Jenny de Jong Gierveld (2004), Gender and marital-history differences in emotional and social loneliness among Dutch older adults. *Canadian Journal on Aging* 23, pp. 141-155.
- Fischer, T., Paul M. de Graaf en Matthijs Kalmijn (2005), Friendly and antagonistic contact between former spouses after divorce: Patterns and determinants. *Journal of Family Issues* 26, pp. 1151-1163.
- Graaf, Paul M. de en Matthijs Kalmijn (2005), Divorce motives in a period of rising divorce: Evidence from a dutch life history survey. *Journal of Family Issues* 27, pp. 483-505.
- Kalmijn, Matthijs en Christiaan W. S. Monden (2006), Are the effects of divorce on well-being dependent on marital quality? *Journal of Marriage and Family* 68, pp. 1197-1213.
- Kalmijn, Matthijs en Anne-Rigt Poortman (2006), His or her divorce? A study of divorce determinants using information on who initiated the divorce. *European Sociological Review* 22, pp. 201-214.

Prof. dr. M. Kalmijn, Universiteit van Tilburg.
E-mail: m.kalmijn@uvt.nl

Blijvers en uitvallers

PEARL A. DYKSTRA, MATTHIJS KALMIJN EN NIELS SCHENK

Van degenen die in 2003 deelnamen aan de eerste ronde van de Netherlands Kinship Panel Study is in 2006 75 procent opnieuw geïnterviewd. Vijftien procent weigerde om een tweede keer mee te doen en tien procent viel af vanwege overlijden, vertrek naar het buitenland of omdat ze, zelfs na herhaalde pogingen, niet opnieuw zijn bereikt.

Wie zijn de uitvallers? Wie zijn degenen die niet opnieuw zijn geïnterviewd? Zijn bepaalde groepen daarin oververtegenwoordigd? Het antwoord op deze vragen is van belang om te kunnen bepalen of de tweede-ronde respondenten nog een goede afspiegeling vormen van de Nederlandse bevolking.

Demografische kenmerken

Om te beginnen zijn de demografische kenmerken van de blijvers en uitvallers met elkaar vergeleken. De non-respons in de tweede ronde blijkt onder mannen iets hoger te zijn dan onder vrouwen: 26 versus 23 procent. Daarnaast zijn er leeftijdsverschillen: de uitval is het grootst onder de 30-minners en de 70-plussers (leeftijd op het eerste meetmoment). Etniciteit blijkt ook een rol te spelen: in verhouding zijn minder migranten uit Marokko, Turkije, Suriname en de Antillen opnieuw geïnterviewd dan Nederlanders. De woonplaats blijkt voor de uitval niet uit te maken. De respons binnen de Randstad is vergelijkbaar met die elders in het land. Evenmin zijn er verschillen tussen bewoners van grotere plaatsen en bewoners van minder-stedelijke gebieden.

Sociaal-economische kenmerken

Nagegaan is of de blijvers en uitvallers verschillen wat betreft sociaal-economische kenmerken. Bij zowel mannen als vrouwen is de uitval het grootst onder de laagst opgeleiden. Het huishoudensinkomen vertoont geen samenhang met de respons. Wel hebben in verhouding minder uitkeringsgerechtigden meegedaan aan de tweede ronde. Deze resultaten laten zien dat minder-geprivilegieerde groepen ondervertegenwoordigd zijn in de tweede ronde, zoals vaker het geval is in grootschalig surveyonderzoek. Onder vrouwen is de uitval groter bij degenen met meer omvangrijke banen. Hoe meer uren vrouwen buitenshuis werkten, hoe groter is de kans dat ze niet meededen aan de tweede ronde. Wellicht heeft dat te maken met drukte bij tweeverdienerstellen. Opmerkelijk is dat de uitval relatief groot is onder degenen die in de eerste ronde weigerden om een antwoord te geven op inkomensvragen. Hier hebben we vermoedelijk niet te maken met een bepaald sociaal-economisch gegeven, maar met een grotere gevoeligheid voor privacy.

Culturele kenmerken

Vervolgens zijn de culturele kenmerken van blijvers en uitvallers onderzocht. Mogelijk zijn conservatieve groepen ondervertegenwoordigd in een survey zoals de NKPS waarin veel vragen worden gesteld over de persoonlijke levenssfeer. De onderliggende gedachte is dat mensen met meer conservatieve denkbeelden sterker hechten aan privacy en om die reden minder geneigd zijn om mee te doen. De analyses bieden weinig steun voor deze gedachte. De blijvers en uitvallers verschillen niet in hun opvattingen aangaande sekserollen, 'niet-standaard'-leefarrangementen, de steun die familieleden elkaar zouden moeten bieden en de sociale noodzaak om kinderen te krijgen. Het enige verschil dat wel wordt gevonden, is juist tegen de verwachting in. Onder mensen die inzake kinderopvoeding een meer conservatief standpunt innemen is de uitval relatief klein. Ook zijn in verhouding minder mannen met een sterk arbeidsethos vertegenwoordigd in de tweede ronde. Zoals eerder werd beschreven, zou dit

resultaat erop kunnen duiden dat degenen met drukbezette levens eerder uitvallen.

Vaak wordt gesteld dat mensen die sterker zijn geïntegreerd in de samenleving vaker meedoen aan surveyonderzoek. Die geneigdheid zou ook moeten blijken uit een hogere respons in de tweede ronde. Sociale integratie is enerzijds opgevat als actieve participatie (verrichten van vrijwilligerswerk, actief zijn in verenigingen, regelmatig de kerk bezoeken, contacten met burens onderhouden, enz.) en anderzijds als een persoonlijke evaluatie (eenzaamheid, depressie). De sociale-integratiehypothese vindt weinig steun in de resultaten. Er werd uitsluitend een kleinere uitval onder frequente kerkbezoekers gevonden.

Familiekenmerken

De NKPS gaat over families. Als de blijvers andere familierelaties blijken te hebben dan de uitvallers, dan heeft dit gevolgen voor de conclusies die op basis van het onderzoek kunnen worden getrokken. In de analyses zijn verschillende typen familiekenmerken meegenomen. Objectieve kenmerken, zoals het hebben van thuiswonende kinderen en de omvang van het familienetwerk (aantal broers en zusters, ouders, grootouders, kleinkinderen, ooms en tantes, nichten en neven) verschillen niet tussen de blijvers en uitvallers. Wel werden verschillen in subjectieve kenmerken gevonden. De uitval is groter onder mannen met een slechtere partnerrelatie en onder degenen die hun familieklimaat als slecht karakteriseren. Bij vrouwen is de uitval onder partnerlozen daarentegen hoger. Ook hebben in verhouding minder mensen met veel problemen in hun familie (echtscheiding, faillissement, ongeval, overtreding, enz.) meegedaan aan de tweede ronde. Het lijkt erop dat mensen het praten over negatieve ervaringen in de familie niet willen herhalen.

Ervaringen tijdens interview eerste ronde

Meer in het algemeen tonen de analyses het belang aan van de ervaringen tijdens het eerste interview. Als het gesprek, naar het oordeel van de interviewer, prettig was verlopen, niet te lang had geduurd en eerlijk was geweest, is de uitval lager. Daarnaast blijkt een welwillende houding van de respondent tijdens de eerste ronde, zoals het geven van toestemming om familieleden te benaderen en het invullen van een schriftelijke vragenlijst na afloop van het interview, samen te hangen met een hogere respons in de tweede ronde.

Alles overziend blijken ervaringen tijdens het eerste interview de belangrijkste voorspeller te zijn van de kans dat iemand opnieuw aan het onderzoek meedoet. Dit is een factor die surveyonderzoekers zelf in de hand hebben. De resultaten onderstrepen het belang van een gedegen selectie, training en monitoring van interviewers.

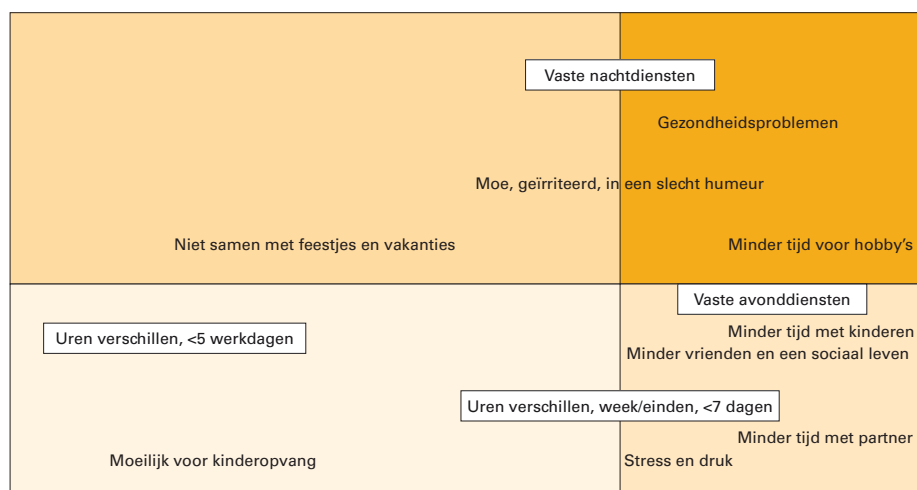
Prof. dr. P.A. Dykstra, NIDI, **prof. dr. M. Kalmijn**, KU Tilburg en **drs. N. Schenk**, NIDI. E-mail: schenk@nidi.nl

Liefde in een 24-uurseconomie

MELINDA MILLS EN KADRITÄHT

De afgelopen decennia hebben radicale veranderingen laten zien op het gebied van werk- en gezinsleven. De 24-uurs economie heeft een groei van het aantal niet-standaardwerkroosters met zich mee gebracht. De invloed daarvan zorgt voor meer conflict en ontevredenheid, in het bijzonder voor vrouwen met kleine kinderen die werken met onregelmatige werktijden, en mannen met weekenddiensten. Maar stellen ontwikkelen ook creatieve strategieën om samen te zijn.

Correspondentieanalyse van niet-standaardwerkroosters met de negatieve aspecten van niet-standaardwerkroosters

HET ONDERZOEK

De vraag of niet-standaardwerkroosters de mate van relationele tevredenheid en conflict van Nederlandse stellen beïnvloeden is onderzocht door gebruik te maken van zowel kwantitatieve data van de eerste ronde van de NKPS (N=2.656 stellen) en aanvullende individuele kwalitatieve interviews (N=36; 2006) en interviews met een selectie van stellen uit de individuele interviews (N=14; 2007) die niet-standaardwerkroosters hebben. Dit kon vervolgens worden aangevuld met correspondentieanalyse van de interviewtekst. Correspondentieanalyse wordt in het Engels ook wel aangeduid als ‘perceptual mapping’ of ‘principal components analysis of qualitative data’. De correspondentiekaart (figuur) laat zien hoe verschillende categorieën zijn geclusterd rondom negatieve aspecten van niet-standaardwerkroosters. Deze bevindingen komen voort uit een zogenaamde ‘principal components analysis’. Het gaat hier om een maat voor de correlatie tussen negatieve aspecten en de typen werkroosters.

Niet-standaardwerkroosters hebben betrekking op mensen die niet, zoals het grootste deel van de samenleving, en vaak ook de partner, familie en het sociale netwerk, op standaardtijden werken, buiten een vaste werkdag van 9 tot 5 (bijvoorbeeld in de avonden, nachten, of met wisselende werkroosters) of op niet-standaardwerkdagen (zoals zaterdag en/of zondag). De opkomst van deze niet-standaardwerkroosters heeft directe gevolgen voor partnerrelaties en het gezinsleven.

Eerdere studies uit de Verenigde Staten stelden vast dat er vaak meer conflicten zijn tussen partners wanneer een van de of beide partners onregelmatige werkroosters hebben, dat de partners ook minder tevreden zijn over de relatie en dat de kans op echtscheiding groter is. De druk van niet-standaardwerkroosters op relaties wordt vaak geassocieerd met een gebrek aan medeleven, het (niet) vervullen van of een overbelasting van huishoudelijke taken. Dit kan leiden tot negatieve gevoelens van schuld, angst, eenzaamheid, depressie en teleurstelling die op hun beurt zorgen voor spanningen in relaties.

Love it or leave it

Uit de NKPS-gegevens blijkt dat er twee typen werkenden met niet-standaardwerkroosters zijn. De eerste groep heeft een hekel aan het draaien van nachtdiensten en vindt uiteindelijk een weg om de nachtdiensten te ontvluchten, of zou ze het liefst willen ontvluchten. Dit is vaak gerelateerd aan de mogelijkheid om zelf de werkuren en het type werk te bepalen. De interviews resulteerden in individuele verhalen als illustraties van dit punt. Zoals de figuur laat zien, noemen mensen in vaste nachtdienst vaak de negatieve

invloed van het soort werk op hun gezondheid en vermoeidheid, terwijl mensen met vaste avonddiensten de nadruk leggen op minder tijd voor hobbies, kinderen en vrienden. Zoals een vrouwelijke verpleegster zei:

“Als je het nooit hebt gedaan is het moeilijk te beschrijven, maar je komt altijd op een punt tijdens een dienst, zoals ik altijd zeg, dat je het idee hebt dat je dood gaat.”

De figuur en de interviews laten ook zien dat degenen die tijdens de weekeinden en vakanties werken de meeste stress en moeilijkheden ervaren. Dit ligt aan het feit dat ze niet bij hun partners en families kunnen zijn. Mensen met minder dan vijf werkdagen en verschillende uren ondervinden vaak moeilijkheden met kinderopvang.

De tweede groep, grotendeels mensen zonder kinderen, met meer partnersteun of een full-time-huisvrouw/-man als partner, heeft duidelijk voorkeur voor nachtdiensten. Zoals een fabriekswerker die nachtdiensten draaide stelde: *“Tijdens de nachtdiensten zijn het dag- en contractpersoneel allemaal weg. Je bent daar gewoon met je collega’s zonder gestoord te worden en zonder veel gedoe. Dat is mooi...Je hebt de vrijheid om te doen wat je wilt doen, zonder veel gedoe...”*

Naast het hebben van een voorkeur voor deze uren en schema’s waren er andere belangrijke redenen om niet-standaard uren te werken. Deze behelzen onder meer de wens om ten minste één ouder thuis te hebben bij de kinderen, en een keuze voor bepaalde beroepen waaraan onregelmatige schema’s zijn verbonden.

De positieve kant van het conflict

Analyses van de surveygegevens laten zien dat mensen met niet-standaardwerkroosters meer verhitte discussies en ruzies hebben. Conflicten vervullen echter een belangrijke functie, zo blijkt uit diepte-interviews. Openlijke discussies en ruzies bijvoorbeeld zijn een belangrijke strategie om problemen op te lossen en om elkaar beter te begrijpen. Er is dan ook geen significant verschil gevonden in tevredenheid tussen relaties waarin een partner niet-standaardwerkroosters heeft en andere relaties. Zoals een mannelijke partner van een vrouw die vaste avonddiensten werkte zei: *“Ik vind het belangrijk dat je irritaties en dat soort dingen ervaart. Ja, het is dat je gewoon jezelf kan zijn en dat je kan zeggen wat je wilt zeggen.”*

Geslacht doet er toe

De impact van onregelmatige werkuren verschilt voor mannen en vrouwen. Mannen die

onregelmatig werken geven in hogere mate aan dat ze ontevreden zijn met het gebrek aan tijd die ze aan partner en familie kunnen besteden of met hen kunnen doorbrengen. Dat leidde bij mannen echter niet tot meer conflicten in de relatie. Partners en kinderen kennen vaak ook geen andere situatie. Zoals een vader en iemand die diensten draait het stelde: *“De kinderen weten niet anders dan het feit dat ik diensten doe. Ze weten niet wat een ‘normale’ vader is...Niet de normale tijden, ze weten niet anders.”*

Relaties waarin vrouwen avonddiensten draaiden kenden daarentegen wel significant meer conflicten, vooral wanneer ze ook meer uren werkten. Conflicten werden in het algemeen toegeschreven aan de praktische en agenda-moeilijkheden en ruzies aan de grotere mate van huishoudelijke taken die mannen vervullen.

Ochtendverjaardagspartijen en antwoordapparaatrelaties

Een andere belangrijke conclusie uit de surveygegevens en interviews was dat, vooral voor vrouwen, de aanwezigheid van jonge kinderen resulteerde in meer conflict en ontevredenheid in partnerrelaties. Dit komt overeen met de bevindingen van eerder onderzoek. Vrouwen plannen vaak hun eigen werk om het gezin heen, resulterend in een onmogelijk dubbele

ven van fulltime werkende en fulltime moeder. Zoals een verpleegster die 30 uren nachtdienst draait opmerkte: *“Het is absoluut verwonderlijk, op school vragen ze altijd of ik ook werk, omdat ik altijd op school ben.”*

De niet-standaardwerkroosters leiden voor veel stellen tot een ‘estafette-ouderschap’. Op die manier zijn ze er zeker van dat er altijd één ouder bij de kinderen is en ze geen gebruik hoeven te maken van dag- of naschoolse opvang. Niet-standaardwerkroosters maken het zo mogelijk dat elke ouder meer tijd met de kinderen kan doorbrengen. Zowel de statistische resultaten als de kwalitatieve interviews lieten zien dat vooral vaders van wie de partners niet-standaarduren werken meer tijd aan de kinderen en het huishouden besteden dan vaders van wie de partners overdag werken. Families ontwikkelen creatieve strategieën om samen te zijn, zoals gezamenlijke familie-‘diners’, tijdens de lunch, ochtendverjaardagspartijen, sms- en antwoordapparaatrelaties voor het inroosteren van vrije tijd en familieagenda’s. Op deze manier overwint liefde ook in een 24-uurs economie.

Dr. M. Mills, Universiteit Groningen.

E-mail: m.c.mills@rug.nl, en **drs. K. Täht**, Vrije Universiteit Amsterdam. E-mail: k.taht@fsw.vu.nl

Momenteel werken meer dan 190 onderzoekers uit binnen- en buitenland aan de analyse van de NKPS-gegevens waarop een aantal van hen zal promoveren. De volgende proefschriften zijn inmiddels voltooid:

- Helga de Valk. Pathways into adulthood. A comparative study on family life transitions among migrant and Dutch youth. 2006.
- Amanda Helderma. Continuities in home ownership and residential relocations. 2007.
- Marieke Voorpostel. Sibling support. The exchange of help among brothers and sisters in the Netherlands. 2007.
- Ruben van Gaalen. Solidarity and ambivalence in parent-child relationships. 2007.
- Djamila Schans. Ethnic diversity in intergenerational solidarity. 2007.
- Ingrid Doorten. The division of unpaid work in the household. A stubborn pattern? 2008

Partners praten weinig over de keuze voor een eerste kind

ARIEKE RIJKEN

Anders dan door verschillende auteurs/wetenschappers wordt gesteld, blijkt uit diepteinterviews met NKPS-respondenten, dat veel partners niet uitgebreid van gedachten wisselen over of en wanneer ze kinderen willen. Vaak komt het onderwerp aan de orde als ze elkaar pas kennen waarna er lange tijd niet over wordt gesproken. Over de mogelijke gevolgen van het krijgen van een eerste kind in de zin van verantwoordelijkheid, verlies van vrijheid, en het meewegen van opleiding en carrière bij de planning werd verschillend gedacht.

Kinderen krijgen is niet meer vanzelfsprekend in moderne samenlevingen zoals die in Nederland. De standaardlevensloop, waarin huwelijk en kinderen krijgen onlosmakelijk met elkaar waren verbonden, is vervangen door een keuzebiografie. De overgrote meerderheid van de mensen kiest wel voor kinderen, zij het op steeds latere leeftijd. Verschillende auteurs stellen dat door individualisering en emancipatie van vrouwen partnerrelaties complexer zijn geworden, en dat als gevolg daarvan meer tussen partners wordt gecommuniceerd en onderhandeld, bijvoorbeeld over het krijgen van kinderen.

Vanuit deze achtergrond zijn 34 paren met jonge kinderen uitgebreid geïnterviewd over het besluitvormingsproces dat vooraf ging aan de geboorte van elk van hun kinderen, en over eventuele toekomstige kinderen. Deze paren werden geselecteerd uit de respondenten van de eerste NKPS-ronde. Alleen paren met kinderen zijn geïnterviewd. De helft van de paren kreeg hun eerste kind op relatief jonge en de andere helft op relatief hoge leeftijd, dat wil zeggen: de vrouw

was 25 jaar of jonger, respectievelijk 32 jaar of ouder bij de geboorte van het eerste kind, de man was meestal een paar jaar ouder. De meeste ‘oudere ouders’ leerden elkaar op oudere leeftijd kennen dan de ‘jonge ouders’, maar wachtten binnen de relatie ook langer met het krijgen van kinderen. Verder waren meer ‘oudere ouders’ dan ‘jonge ouders’ getrouwd toen hun eerste kind werd geboren. Hier worden ‘jonge ouders’ en ‘oudere ouders’ met elkaar vergeleken waar het gaat om het besluitvormingsproces dat voorafgaat aan het krijgen van een eerste kind. De aandacht wordt in het bijzonder gericht op communicatie tussen de partners tijdens dit besluitvormingsproces en op de argumenten die een rol hebben gespeeld.

Weinig communicatie tussen partners

Verreweg de meeste ‘jonge ouders’ maar ook de – veelal hoger opgeleide – ‘uitstellers’ blijken weinig te hebben gepraat over een eerste kind voordat ze besloten om een kind te krijgen. De vraag of het paar/de partners kinderen wilde(n),

gaf al helemaal geen aanleiding tot uitgebreide gesprekken. Hierbij moet worden bedacht dat alleen paren met kinderen zijn geïnterviewd. Paren die lang hebben getwijfeld, maar uiteindelijk geen kinderen hebben gekregen, zijn niet geïnterviewd. Veel van de geïnterviewde paren, vooral de paren die uiteindelijk pas op oudere leeftijd een kind kregen, hebben in het begin van hun relatie kort over het al dan niet krijgen van kinderen gesproken. Het onderwerp werd door zowel vrouwen als mannen voor het eerst aan de orde gesteld. Meestal werd dan duidelijk dat beide partners ooit kinderen wilden, maar er werd dan nog niet besproken wanneer. Alleen de partners die al boven de 30 waren toen ze elkaar leerden kennen, maakten vaak gelijk een 'tjidsplanning'. Bij hen kwam de kinderwens vaak al ter sprake tijdens één van de eerste ontmoetingen. Bij de andere paren was het onderwerp kinderen krijgen na de eerste aftasting van elkaars kinderwens in veel gevallen lange tijd geen 'issue' meer. Er werd pas weer over gesproken als één of beide partners het gevoel had(den) aan kinderen toe te zijn. Slechts in enkele gevallen moest de vrouw de man ervan overtuigen dat het toch echt tijd was, maar vaak waren de partners het zeer snel eens. Als er al werd overlegd over de 'timing' van de eerste zwangerschap, was dat vooral omdat de partners eerst nog wilden trouwen of verhuizen. Alle paren legden er de nadruk op dat ze het belangrijk vonden dat beide partners het eens waren over het krijgen van een kind.

Een verschil in communicatie tussen de 'jonge ouders' en die tussen de 'oudere ouders' is dat praktische zaken, bijvoorbeeld met betrekking tot werk en kinderopvang, door de 'uitstellers' uitgebreider en al voor de zwangerschap werden besproken. Veel 'jonge ouders' spraken pas over dit soort praktische zaken als de vrouw al zwanger was.

Verlies van vrijheid

Sommige partners, vooral diegenen die op jonge leeftijd hun eerste kind kregen, maakten zich van te voren niet druk over de veranderingen die het krijgen van kinderen met zich mee brengt:

Vrouw: "Nou, toen was het al dat steeds meer mensen wat ouder aan kinderen begonnen, en waarom, dat weet ik eigenlijk niet. (...) En eh, ik zie het niet als 'ik wil eerst leven en dan kinderen', want, met kinderen leef je ook."

Vrouw: "Ik ging er eigenlijk best wel blind in. Ik heb er helemaal niet zo over nagedacht van kunnen we het betalen?"

Andere partners daarentegen hadden voordat ze kinderen kregen wel het idee dat ze hun vrijheid zouden verliezen en zagen op tegen de verantwoordelijkheid die het opvoeden van kinderen met zich meebrengt, zoals blijkt uit de volgende citaten van 'oudere ouders':

Man: "Je was meer bezig met leuke dingen doen, plezier maken en ik had al bij mijn zusjes gezien dat zodra er kinderen kwamen, dat alles veranderde in hele strakke stramiënen en toen dacht ik: daar ben ik absoluut nog niet aan toe."

Man: "Over de gevolgen van het kind, daar hebben we het wel over gehad. Van nou oké, als het kind ziek is, wat doe je dan met je werk? Wie neemt er dan vrij bijvoorbeeld?"

Vrouw: "Ik vond het een hele, ik vond het wel een hele grote stap. Het was ook wel, eh ja, een zorg ja inderdaad ook."

Echter, interessant is dat ook een aantal andere 'oudere ouders' aangaven dat gedachten over verlies van vrijheid of het opzien tegen verantwoordelijkheid geen enkele rol hebben gespeeld bij de besluitvorming omtrent de timing van hun eerste kind. Dit komt omdat tijdens hun 'vrije jaren' het idee om kinderen te krijgen simpelweg niet bij hen opkwam. Pas toen ze het gevoel hadden dat zij genoeg vrijheid hadden genoten, werd het krijgen van kinderen een issue. In die 'levensfase' zagen zij niet meer op tegen de verantwoordelijkheid of het verlies van vrijheid.

Ook met betrekking tot opleiding en carrière komen we verschillende patronen tegen. Terwijl een enkeling in het vooruit plande om na het afronden van een opleiding aan kinderen te beginnen, hadden anderen niet het idee dat deze zaken aan elkaar waren gerelateerd:

Vrouw: "Dat (haar carrière, A.R.) heeft niets met kinderen krijgen te maken. Het is niet zo dat ik dacht: Laat ik eerst mijn opleiding afmaken, laat ik eerst carrière maken en dan misschien eens een kind. Nee, op het moment dat ik daar meer bezig was, heb ik helemaal niet over kinderen nagedacht."

De kwalitatieve interviews laten dus zien dat verbanden die zijn gevonden in kwantitatief onderzoek, bijvoorbeeld dat een hoge opleiding leidt tot uitstel van het eerste kind, volgens verschillende mechanismen tot stand kunnen komen: sommige mensen stellen het krijgen van kinderen bewust uit, bij anderen komt het idee om kinderen te krijgen gewoon niet eerder op.

Drs. A.J. Rijken, Universiteit Utrecht.

E-mail: a.j.rijken@uu.nl

DEMOS verschijnt 10 x per jaar en beoogt de kennis en meningsvorming over bevolkingsvraagstukken te bevorderen. Inlichtingen over toezending van kopij kunnen worden ingewonnen bij de redactie

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen met bronvermelding is toegestaan. Toezending van bewijs-exemplaren wordt op prijs gesteld.

Het NIDI is een instituut van de KNAW dat zich bezighoudt met onderzoek naar ontwikkelingen in de omvang en samenstelling van de bevolking

colofon

Demos	is een uitgave van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).
Redactie	Harry Bronsema, eindredacteur drs. Joop de Beer drs. Gijs Beets dr. Luc Bonneux
Adres	NIDI/DEMOS Postbus 11650 2502 AR 's-Gravenhage
Telefoon	(070) 356 52 00
E-mail	demos@nidi.nl
Internet	http://www.nidi.nl/public/demos/
Abonnementen	gratis
Basisontwerp	Harmine Louwé
Druk	Nadorp Druk b.v., Poeldijk

LITERATUUR

- Giddens, Anthony (1992), *The transformation of intimacy: Sexuality, love and eroticism in modern societies*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich en Elisabeth Beck-Gernsheim (1995), *The normal chaos of love*. Cambridge: Polity Press.

Foto: Morguefile/presto44

